

ttt

GRAMMA/TTT - tijdschrift voor taalwetenschap

gramma

Dik Bakker
Woord vooraf

Kees Hengeveld
Functionele Grammatica

Machtelt Bolkestein
Topic en focus in Functionele Grammatica

Jan Rijkhoff
De ontbrekende categorie: Over symmetrie in de
onderliggende structuur

Casper de Groot
Expressieregels

Lijst van medewerkers aan dit nummer

Functionele Grammatica

Kees Hengeveld
Universiteit van Amsterdam

This paper gives a basic overview of the theory of Functional Grammar. The first sections present the underlying clause structure, which in Functional Grammar is semantically and pragmatically based. After introducing the basic units *predicate frame* and *term*, which combine into *predications*, the hierarchical expansions of the predication into *proposition* and *utterance* are presented. Next, the grammatical and lexical modifications of each of these units via *operators* and *satellites* and the way in which they may be subjected to the process of *subordination* are dealt with. The last section describes how underlying clause structures are translated into surface expressions via *expression rules*.

1 Inleiding

Functionele Grammatica (FG) is een grammaticale theorie die zich ten doel stelt een formeel beschrijvingsmodel te ontwikkelen met behulp waarvan taal op een typologisch, pragmatisch en psychologisch adequate wijze beschreven kan worden in termen van haar communicatieve functie, dat wil zeggen, als een instrument van sociale interactie.

Om dit doel te verwezenlijken worden in FG onderliggende representaties gehanteerd die semantisch en pragmatisch van aard zijn. Deze representaties worden vervolgens in syntactische eenheden vertaald met behulp van expressieregels.

In dit artikel worden de basisprincipes van FG kort geïntroduceerd.¹ Voor volledige beschrijvingen van deze theorie verwijs ik naar Dik (1989, te verschijnen) en Siewierska (1991).

2 Predicaatschema's

Alle basislexemen van een taal staan opgenomen in het lexicon als onderdeel van een predicaatschema, dat, naast het betreffende lexeem (in FG aangeduid als *predicaat*), een aantal argumentsposities bevat. Deze argumentsposities representeren de participanten die verplicht deel uitmaken van het type stand van zaken aangeduid door het predicaatschema. Binnen het predicaatschema is het predicaat voorzien van een aanduiding van zijn categorie. De argumentsposities dragen een semantische functie, die de rol van de participant in de stand van zaken beschreven door het predicaat aanduidt. Enkele voorbeelden:

- (1) $\text{lezen}_V(x_1)_{Ag}(x_2)_{Pat}$
 (2) $\text{oud}_A(x_1)_{\emptyset}$
 (3a) $\text{man}_N(x_1)_{\emptyset}$
 (3b) $\text{boek}_N(x_1)_{\emptyset}$

Het verbale (V) predicat *lezen* in (1) heeft twee argumentposities (x_n) met de semantische functies Agens (Ag) en Patiens (Pat). Het adjectivische (A) predicat *oud* in (2) en de nominale (N) predicaten *man* in (3a) en *boek* in (3b) hebben één argumentpositie met de semantische nulfunctie ($\emptyset$), die gebruikt wordt voor participanten die de eigenschap bezitten die uitgedrukt wordt door het predicat.

Naast basispredicaten zoals die in (1)-(3) zijn er afgeleide predicaten. Deze worden gevormd met behulp van predicatvormende regels, die, toegepast op basispredicaten, afgeleide predicaten opleveren. Predicatvormende regels nemen daarmee derivationale afleidingen voor hun rekening, maar kunnen ook combinaties van woorden die gezamenlijk een predicat vormen afleiden.

3 Termen

In de argumentposities van een predicaatschema worden termen geïnserteerd. Termen zijn refererende uitdrukkingen, die de volgende algemene structuur hebben:

- (4) $(x_i: \Phi_1(x_i): \Phi_2(x_i): \dots : \Phi_n(x_i))$

In deze structuur is x_i een termvariabele die de referent van de term representeert. Iedere $\Phi(x_i)$ is een open predicatie in x_i die de set van mogelijke referenten van de term nader inperkt. Dit wordt in (4) weergegeven middels de restrictie-operator ':'. De predicaten die nodig zijn bij de constructie van deze open predicaties worden uit het lexicon gehaald. Dit kan worden geïllustreerd met behulp van het volgende voorbeeld, dat is voorzien van een enigszins vereenvoudigde representatie:

- (5) de oude man die een boek leest
 $(x_i: \text{man}_N(x_i)_{\emptyset}: \text{oud}_A(x_i)_{\emptyset}: [\text{lezen}_V(x_i)_{Ag}(x_j: \text{boek}(x_j)_{\emptyset})_{Pat}])$

In voorbeeld (5) worden drie verschillende eigenschappen van de referent van de term gespecificeerd. Dit gebeurt door middel van open predicaties die de volgende vorm hebben:

- (6a) $\text{man}_N(x_i)_{\emptyset}$
 'x_i is een man'
 (6b) $\text{oud}_A(x_i)_{\emptyset}$
 'x_i is oud'

- (6c) $[\text{lezen}_V(x_i)_{Ag}(x_j: \text{boek}(x_j)_{\emptyset})_{Pat}]$
 'x_i leest een boek'

Predicaten en termen staan in een tweeledige relatie tot elkaar: enerzijds worden termen geconstrueerd op basis van predicaten, anderzijds worden termen in de argumentposities van predicaten geïnserteerd om predicaties te vormen.

4 Predicaties

Predicaties worden gevormd door termen te inserteren in de argumentposities van een predicaatschema. De resulterende structuur wordt als restrictor toegepast op een variabele (e), die de specifieke stand van zaken representeert waarop de spreker de aandacht van de hoorder wil vestigen, zoals geïllustreerd in het volgende voorbeeld:

- (7) De oude man leest een boek.
 $(e_i: [\text{lezen}_V(x_i: \text{man}_N(x_i)_{\emptyset}: \text{oud}_A(x_i)_{\emptyset})_{Ag}(x_j: \text{boek}_N(x_j)_{\emptyset})_{Pat}](e_i))$

In (7) wordt de geïntendeerde stand van zaken e_i gedefinieerd als één die betrekking heeft op het lezen van een boek x_j door een oude man x_i .

5 Syntactische en pragmatische functies

Naast de semantische functies waarover argumenten in de context van het predicaatschema beschikken, kunnen syntactische en pragmatische functies worden toegekend.

Syntactische functies specificeren het (grammaticale) perspectief van waaruit een stand van zaken wordt gepresenteerd. De syntactische functie *Subject* wordt toegekend aan termen die dienen als het primaire gezichtspunt, de syntactische functie *Object* aan termen die dienen als het secundaire gezichtspunt van waaruit de stand van zaken wordt gepresenteerd. De volgende voorbeelden illustreren dit:

- (8) De oude man (AgSubj) las het boek (Pat)
 (9) Het boek (PatSubj) werd door de oude man (Ag) gelezen
 (10) De oude man (AgSubj) geeft het boek (PatObj) aan Marie (Rec)
 (11) De oude man (AgSubj) geeft Marie (RecObj) het boek (Pat)

Het verschil tussen (8) en (9) wordt zo verklaard als een gevolg van het feit dat de syntactische functie *Subject* is toegekend aan het Agens-argument *de oude man* in (8) en aan het Patiens-argument *het boek* in (9). Het verschil tussen (10) en (11) wordt op een vergelijkbare wijze verklaard als een gevolg van het feit dat de

syntactische functie Object is toegekend aan het Patiens-argument *het boek* in (10) en aan het Recipiens-argument *Marie* in (11).

Pragmatische functies specificeren de informatiestatus van constituenten. De pragmatische functie *Topic* wordt toegekend aan constituenten die entiteiten representeren waarover informatie wordt verschaft in de gegeven communicatieve situatie. De pragmatische functie *Focus* wordt toegekend aan constituenten die in de gegeven communicatieve context de relatief meest centrale informatie verschaffen. Dit wordt geïllustreerd in de volgende zinnen, waarin hoofdletters het gebruik van *emfase* aanduiden:

(12) De oude man (AgSubjTop) las HET BOEK (PatFoc)

(13) DE OUDE MAN (AgSubjFoc) las het boek (PatTop)

De pragmatische functie *Focus*, hier met behulp van prosodische middelen uitgedrukt, is toegekend aan *het boek* in (12) en aan *de oude man* in (13).

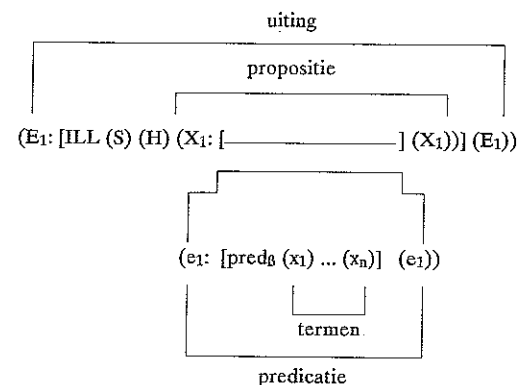
6 Uitingen

Een grammaticale theorie die het instrumentele karakter van taal benadrukt kan zich niet beperken tot een systeem waarin uitsluitend descriptieve aspecten van taal worden verantwoord. Beschrijvingen van standen van zaken worden gebruikt in *uitingen*, waarin de spreker deze beschrijvingen aanbiedt aan een hoorder. Uitingen bevatten, naast de beschrijving van een stand van zaken als zodanig, taalelementen waarmee de spreker aangeeft wat zijn houding met betrekking tot de aangeboden informatie is en wat zijn intentie bij het produceren van de uiting is. Om het optreden van deze taalelementen te kunnen verantwoorden, worden in FG uitingen gerepresenteerd als gelaagde hiërarchische structuren. De algemene vorm hiervan vindt men in figuur 1. Hierin staat β voor V, N of A.

De structuur in figuur 1 representeert de taalhandeling (E_1), waarbinnen een propositionele inhoud (X_1) wordt overgebracht. Deze propositionele inhoud bevat een beschrijving van een stand van zaken (e_1), waarin de participanten (x_1) ... (x_n) optreden.

De vier hier opgesomde eenheden van analyse zijn verdeeld over twee niveaus. In navolging van Halliday (1970) kan het hoogste niveau het *interpersoonlijke niveau*, en het laagste het *ideationele niveau* genoemd worden. Het structurerende element op het interpersoonlijke niveau is het abstracte *illocutieve schema* (ILL), dat waarden als DECL (declaratief), INT (interrogatief) en IMP (imperatief) kan krijgen. Het illocutieve schema heeft de spreker (S), de hoorder (H) en de propositionele inhoud (X_1) als argumenten. Het structurerende element op het ideationele niveau is het predicaatschema, dat een of meer individuen (x_1) ... (x_n) als argumenten heeft.

Binnen de hiërarchische structuur in figuur 1 kunnen vier lagen worden onderscheiden, die elk zijn voorzien van een ander type variabele. Deze variabelen

Figuur 1. De representatie van uitingen

worden gevolgd door restrictoren, die de centrale informatie met betrekking tot de betreffende laag bevatten. Naarmate men verder afdaald in de structuur, neemt de complexiteit van de restrictoren af. De vier lagen worden opgesomd in (14):

- (14) Lagen (algemene structuur)
Uiting:	$(E_1: [ILL (S) (H) (X_1: enz. (X_1))] (E_1))$
Propositie:	$(X_1: [(e_1: enz. (e_1))] (X_1))$
Predicatie:	$(e_1: [Pred_\beta (x_1)^\beta] (e_1))$
Term:	$(x_1: Pred_N (x_1))$

Deze vier lagen representeren entiteiten van verschillende orden (cf. Lyons 1977: 442-447). Een term (x_1) representeert een *individu*, een eerste-orde-entiteit, die in de ruimte gesitueerd kan worden en geëvalueerd kan worden in termen van existentie. Een predicatie (e_1) representeert een *stand van zaken*, een tweede-orde-entiteit, die in de ruimte en de tijd gesitueerd kan worden en geëvalueerd kan worden in termen van realiteit. Een propositie (X_1) representeert een *propositionele inhoud*, een derde-orde-entiteit, die noch in de ruimte, noch in de tijd gesitueerd kan worden en die geëvalueerd kan worden in termen van waarheid. Een uiting (E_1) representeert een taalhandeling, een vierde-orde-entiteit, die zichzelf in ruimte en tijd situeert en die geëvalueerd kan worden in termen van geslaagdheid.

7 Termen en entiteiten

In het voorgaande is uitsluitend gesproken over termen die naar eerste-orde-entiteiten verwijzen. Er zijn echter ook termen die verwijzen naar entiteiten van de tweede, derde en vierde orde, de entiteitstypen die een belangrijke rol spelen

in de definiëring van de onderliggende zinsstructuur. Deze termen bevatten nominale hoofden die andere dan eerste-orde-entiteiten beschrijven.

Nomina zoals *vergadering* en *excursie* beschrijven tweede-orde-entiteiten en kunnen daarom, in navolging van Lyons (1977: 446) tweede-orde-nomina genoemd worden. Op vergelijkbare wijze beschrijven nomina zoals *idee* en *reden* derde-orde-entiteiten en kunnen derde-orde-nomina genoemd worden. Nomina zoals *bevel* en *vraag*, ten slotte, zijn vierde-orde-nomina: zij beschrijven vierde-orde-entiteiten.

De verschillen tussen deze klassen van nomina en van de termen waarbinnen zij als hoofd optreden kunnen verantwoord worden door de verschillende variabelen die in de voorgaande sectie geïntroduceerd werden te gebruiken. De volgende representaties worden gebruikt voor eerste (15), tweede (16), derde- (17) en vierde- (18) orde-nomina (18) en de termen die op basis van deze nomina geconstrueerd worden:

$$(15) \text{ man}_N(x_1)_\emptyset \rightarrow (x_i: \text{man}_N(x_i)_\emptyset)$$

$$(16) \text{ vergadering}_N(e_1)_\emptyset \rightarrow (e_i: \text{vergadering}_N(e_i)_\emptyset)$$

$$(17) \text{ idee}_N(X_1)_\emptyset \rightarrow (X_i: \text{idee}_N(X_i)_\emptyset)$$

$$(18) \text{ bevel}_N(E_1)_\emptyset \rightarrow (E_i: \text{bevel}_N(E_i)_\emptyset)$$

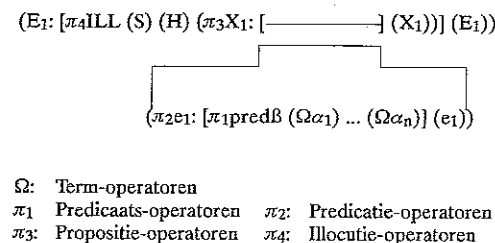
In feite is er dus sprake van een simplificatie wanneer in de algemene representatie van termen de variabele x gebruikt wordt: termen kunnen naar entiteiten van alle verschillende orden verwijzen. Om die reden wordt in algemene representaties de variabele α gebruikt: dit is een variabele over variabelen, dat wil zeggen dat α staat voor de mogelijke waarden x , e , X en E . De algemene representatie van de predicatie wordt dan als in (19):

$$(19) (e_1: [\text{pred}_\beta(\alpha_1) \dots (\alpha_n)](e_1))$$

De twee argumentposities in deze predicatie zijn elk voorzien van de α -variabele, omdat deze posities in principe gevuld kunnen worden door termen die verwijzen naar entiteiten van elke mogelijke orde.

8 Operatoren

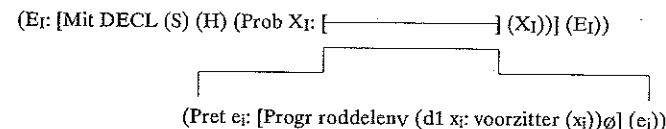
Elk van de tot nu toe onderscheiden eenheden in de onderliggende zinsstructuur kan worden gemodificeerd door operatoren. Operatoren zijn abstracte elementen die semantische onderscheidingen representeren die worden uitgedrukt met behulp van grammaticale middelen. In figuur 2 wordt de plaats van de verschillende typen operatoren in de hiërarchische structuur van de uiting weergegeven.

Figuur 2. Operatoren

Alle klassen van operatoren hebben functies die karakteristiek zijn voor het niveau waarop zij opereren. Term-operatoren (Ω) representeren grammaticale onderscheidingen die aanvullende eigenschappen van (klassen van) entiteiten specificeren. Voorbeelden zijn bepaaldheid en getal. Predicaats-operatoren (π_1) representeren grammaticale onderscheidingen die aanvullende eigenschappen van standen van zaken specificeren. Veel aspectuele onderscheidingen worden met behulp van operatoren van deze klasse verantwoord. Predicatie-operatoren (π_2) representeren grammaticale onderscheidingen die de setting van een stand van zaken specificeren. Grammaticale tijdsuitdrukkingen worden bijvoorbeeld op dit niveau gerepresenteerd. Propositie-operatoren (π_3) representeren grammaticale onderscheidingen die de propositionele attitude van de spreker specificeren, zoals in het geval van evidentieële uitdrukkingen. Illocutie-operatoren (π_4) representeren grammaticale onderscheidingen die de illocutieve kracht van een taalhandeling modifieren. Emphatische en mitigerende elementen worden op dit niveau verantwoord.

Voorbeeld (20), gerepresenteerd in figuur 3, illustreert de functies van de verschillende typen operatoren:

Figuur 3. Operatoren: illustratie

(20) De voorzitter zal wel hebben zitten roddelen

De eerste-orde-entiteit *de voorzitter*, uitgedrukt in een term, wordt gekarakteriseerd als enkelvoudig en bepaald. Deze eigenschappen worden verantwoord met behulp van de term-operatoren d (definiëet) en 1 (enkelvoudig). Het hoofdwerkwoord *roddelen* gaat vergezeld van een aantal hulpwerkwoorden. Het hulpwerkwoord *zitten* drukt progressief aspect uit, een aanvullende eigenschap van de stand van zaken, die door het gebruik van de progressieve vorm in zijn ontwikkeling

gepresenteerd wordt. Deze onderscheiding wordt verantwoord door het gebruik van de predicaats-operator Progr (progressief aspect). De temporele setting van de stand van zaken als geheel, dus inclusief het progressieve perspectief dat daarop geboden wordt, wordt in deze configuratie gespecificeerd door het hulpwerkwoord *hebben*, dat verantwoord wordt door het gebruik van de predicatie-operator Pret (verleden tijd). De houding van de spreker ten opzichte van de door hem gepresenteerde propositionele inhoud, inclusief de temporele specificatie van de stand van zaken die daarbinnen beschreven wordt, wordt uitgedrukt door het hulpwerkwoord *zullen*, dat aangeeft dat de spreker de propositionele inhoud als waarschijnlijk waar beschouwt. Het optreden van dit hulpwerkwoord wordt verantwoord door het gebruik van de propositie-operator Prob (waarschijnlijkheid). De illocutieve kracht van de declaratieve (DECL) taalhandeling, inclusief de propositionele attitude die daarbinnen uitgedrukt wordt, wordt gemitigeerd door het gebruik van het partikel *wel*, dat de uitdrukking is van de illocutie-operator Mit (mitigatie).

In het algemeen geldt dat waar talen (i) grammaticale elementen, zoals hulpwerkwoorden of partikels, van eenzelfde klasse hanteren voor de uitdrukking van operatoren en (ii) deze aan één zijde van het predicaat waarop zij opereren tot uitdrukking brengen, de volgorde van deze elementen ten opzichte van het predicaat de verschillen in bereik van de operatoren in de onderliggende structuur reflecteert. (20) illustreert dit verschijnsel: hier worden voor de uitdrukking van de π_1 -operator Progr, de π_2 -operator Pret en de π_3 -operator Prob hulpwerkwoorden gebruikt die vóór het hoofdwerkwoord tot uitdrukking worden gebracht. De volgorde ten opzichte van dit hoofdwerkwoord is als weergegeven in (21a) en correspondeert met de volgorde van de operatoren in de onderliggende structuur. Alle andere volgordes zijn uitgesloten, zoals weergegeven in (21b-f):

- (21a) zullen (π_3) hebben (π_2) zitten (π_1) roddelen
 (21b)• zullen (π_3) zitten (π_1) hebben (π_2) roddelen
 (21c)• hebben (π_2) zullen (π_3) zitten (π_1) roddelen
 (21d)• hebben (π_2) zitten (π_1) zullen (π_3) roddelen
 (21e)• zitten (π_1) zullen (π_3) hebben (π_2) roddelen
 (21f)• zitten (π_1) hebben (π_2) zullen (π_3) roddelen

9 Satellieten

De verschillende lagen in de onderliggende structuur van de uiting kunnen niet alleen door operatoren, maar ook door satellieten gemodificeerd worden. Satellieten representeren lexicaal modificatiestrategieën, uitgedrukt in de vorm van adverbiale constructies. In figuur 4 wordt de plaats van de verschillende klassen van satellieten (σ) in de onderliggende structuur van de uiting weergegeven.

De functies van de verschillende klassen van satellieten zijn ruwweg vergelijkbaar met de functies van de corresponderende klassen van operatoren. Predicaats-satellieten (σ_1) specificeren aanvullende eigenschappen van de stand van zaken

(E₁: [ILL: σ_4 (S) (H) (X₁: [—————] (X₁): σ_3 (X₁))] (E₁): σ_5 (E₁))

(e₁: [pred: σ_1 (α_1) ... (α_n)] (e₁): σ_2 (e₁))

σ_1 : Predicaats-satellieten σ_2 : Predicatie-satellieten
 σ_3 : Propositie-satellieten σ_4 : Illocutie-satellieten
 σ_5 : Uitings-satellieten

Figuur 4. Satellieten

(bijvoorbeeld Wijze, Graad), predicatiesatellieten (σ_2) specificeren de setting van de stand van zaken (bijvoorbeeld Locatie, Tijd), propositiesatellieten (σ_3) specificeren de subjectieve houding van de spreker ten opzichte van de propositionele inhoud die wordt overgedragen in de taalhandeling (bijvoorbeeld Attitude) en illocutiesatellieten (σ_4) hebben betrekking op de communicatieve strategie van de spreker (bijvoorbeeld Wijze (van taalhandeling)). Ten slotte is er een klasse van uitings-satellieten, die de lexicaal middelen met behulp waarvan een uiting in de context wordt gesitueerd representeren (bijvoorbeeld Locatie (van taalhandeling)).

Voorbeeld (22) illustreert de verschillende functies.

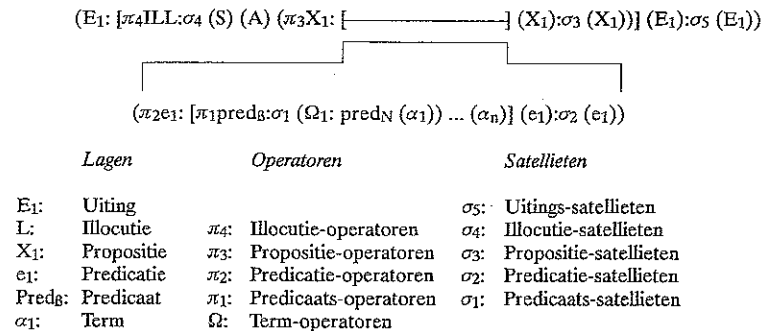
- (22) *Tussen twee haakjes* (σ_5), de voorzitter zal *eerlijk gezegd* (σ_4) *waarschijnlijk* (σ_3) *wel weer* (σ_2) *vreselijk* (σ_1) hebben zitten roddelen

De satelliet van Graad (σ_1) *vreselijk* specificereert een aanvullende eigenschap van de stand van zaken uitgedrukt door het predicaat *roddelen*. De kwantificerende satelliet *weer* (σ_2) situeert de stand van zaken in een reeks van vergelijkbare standen van zaken. Door middel van de attitudele satelliet (σ_3) *waarschijnlijk* geeft de spreker uitdrukking aan de mate waarin hij zich verbindt aan de propositionele inhoud. De satelliet van Wijze (σ_4) *eerlijk gezegd* versterkt de basisillocutie van de taalhandeling. De satelliet van Locatie (σ_5) *tussen twee haakjes* identificeert de huidige taalhandeling als een interruptie van een serie andere taalhandelingen.

De positionele vrijheid van satellieten is, daar het om lexicaal eenheden gaat, groter dan die van operatoren. Wanneer satellieten met een referentiele component, zoals *morgen* en *hier*, buiten beschouwing worden gelaten, komt de ordening van deze elementen ten opzichte van het predicaat echter nauw overeen met de ordening in de onderliggende structuur, zoals voorbeeld (22) illustreert. Hierbij geldt opnieuw dat dit ordeningsprincipe betrekking heeft op die elementen die aan één zijde van het predicaat worden uitgedrukt.

10 De onderliggende structuur van uitingen - samenvatting

De volledige onderliggende structuur van uitingen kan nu worden weergegeven zoals in figuur 5.

Figuur 5. De representatie van uitingen 2

11 Subordinatie

Binnen de representaties van de interne structuur van de predicatie waren in het bovenstaande steeds predicaten en termen de belangrijkste eenheden van analyse. Hieraan dienen complexere eenheden te worden toegevoegd, in het bijzonder gesubordineerde constructies in argument- of satellietpositie. Deze kunnen nader geclassificeerd worden naar hun interne complexiteit door gebruik te maken van het gelaagde model dat gebruikt wordt om hoofdzinnen te beschrijven (Hengeveld 1989: 144-150; Dik & Hengeveld 1991: 234-237). Zo kan bijvoorbeeld iedere laag die in dit model wordt onderscheiden niet alleen gemodificeerd worden door operatoren en satellieten, maar ook optreden als argument van een zinsinbeddend predicaat. Vergelijk de volgende voorbeelden:

- (23) De voorzitter zal hebben zitten roddelen
- (24) De voorzitter heeft waarschijnlijk zitten roddelen
- (25) Ik denk dat de voorzitter heeft zitten roddelen

In al deze zinnen drukt de spreker een vergelijkbare propositionele attitude uit ten aanzien van de propositie *de voorzitter heeft zitten roddelen*. In (23) wordt dit bereikt door het toepassen van een grammaticale strategie, in (24) en (25) door het toepassen van een lexicale strategie. In (24) wordt een satelliet aan de propositie toegevoegd, in (25) wordt de propositie ingebed in de argumentpositie van een matrixpredicaat. Deze verschillende strategieën kunnen in vereenvoudigde vorm worden gerepresenteerd als in (26)-(28):

- (26) (Prob X_I: [de voorzitter heeft zitten roddelen] (X_I))
- (27) (X_I: [de voorzitter heeft zitten roddelen] (X_I): waarschijnlijk_{Adv} (X_I))²
- (28) Denken_V (ik)_{Exp} (X_I: [de voorzitter heeft zitten roddelen] (X_I))_{Pat}

Eenzelfde propositie (X_I) kan zo via een operator (26), een satelliet (27), of een matrixpredicaat (28) nader gemodificeerd worden.

Niet alleen proposities, maar ook alle andere lagen die onderscheiden worden in de onderliggende structuur van de uiting kunnen geïnserteerd worden in de argumentposities van matrixpredicaten, zoals de volgende voorbeelden illustreren:

- (29) Hij zei: 'Jan is weggegaan'
- (30) Hij dacht dat Jan weggegaan was
- (31) Hij zag Jan weggaan

Taalhandelingswerkwoorden met een complement in de directe rede hebben een vierde-orde-argument, de geciteerde taalhandeling (29); werkwoorden die een propositionele attitude uitdrukken hebben een derde-orde-argument, de propositie ten opzichte waarvan de attitude wordt uitgedrukt (30); werkwoorden van directe waarneming hebben een tweede-orde-argument, de waargenomen stand van zaken (31). De interne structuur van de argumenten van deze predicaten vertoont een afnemende mate van complexiteit, hetgeen tot uitdrukking wordt gebracht in de representaties in (32):

- (32) zeggen_V (x₁)_{Ag} (E₁)_{Pat}
 denken_V (x₁)_∅ (X₁)_{Pat}
 zien_V (x₁)_∅ (e₁)_{Pat}

De afnemende complexiteit van de complementen gerepresenteerd in (32) komt tot uitdrukking in zowel de vormgeving als in de mogelijkheid om de verschillende met de relevante lagen corresponderende grammaticale en lexicale modificaties uit te drukken. Zo is het bijvoorbeeld onmogelijk om binnen het complement van een werkwoord van directe waarneming een propositionele attitude tot uitdrukking te brengen, hetgeen correspondeert met de afwezigheid van een propositionele laag in de onderliggende representatie van dit complement:

- (33) Hij zag Jan misschien weggaan

De enig mogelijke interpretatie van (33) is die waarin het modale adverbium *misschien* betrekking heeft op de hoofdzin als geheel. Een lezing waarin dit adverbium uitsluitend de ingebedde predicatie modificeert is uitgesloten.

12 Expressieregels

Onderliggende FG representaties, die, zoals gezegd, semantisch en pragmatisch van aard zijn, worden vertaald in uitdrukkingen in natuurlijke taal middels expressieregels, die betrekking hebben op de vorm van constituenten, de volgorde van constituenten, en de prosodische contour van de uitdrukking. In FG zijn syntaxis, morfologie en fonologie daarmee gesitueerd in de expressiecomponent.

Expressieregels die betrekking hebben op de vorm van constituenten zetten een abstract element in de onderliggende structuur, zoals een operator of een syntactische functie, om in een vormelijk element. Zo kunnen bijvoorbeeld de expressieregels die de hulpwerkwoorden in (34) introduceren vereenvoudigd weergegeven worden als in (35):

- (34) De voorzitter zal wel hebben zitten roddelen.
 (E_i: [Mit DECL (S) (H) (Prob X_i: [(Pret e_i: [Progr roddelen_v (d1 x_i: voorzitter (x_i)]_o) (e_i)] (X_i)] (E_i))
- (35) Progr Pred_v → zitten_v Pred_{v,inf}
 Pret Pred_v → hebben_v Pred_{v,inf}
 Prob Pred_v → zullen_v Pred_{v,inf}

Aangezien de verschillende operatoren die als input dienen voor de expressieregels in (35) verschillende posities innemen in de onderliggende structuur, ontstaat er in dit geval een intrinsieke ordening van de regels. Uiteraard dienen er voor de juiste toepassing van de regels in (35) specifiekere condities te worden vastgelegd. Zo wordt de operator Pret in contexten waarin geen hogere operator door middel van een hulpwerkwoord hoeft te worden gerealiseerd, uitgedrukt door de verleden tijdsvorm van het werkwoord, en is het gebruik van het hulpwerkwoord *zitten* maar een van de mogelijkheden voor de uitdrukking van de operator Progr in het Nederlands.

De onderliggende FG-representaties zijn, in overeenstemming met hun semantische en pragmatische karakter, volgordevrije. Expressieregels die betrekking hebben op de volgorde van constituenten plaatsen de verschillende elementen in de onderliggende structuur dan ook in templatens, waarin de taalspecifieke volgordespatronen worden vastgelegd. Zo kan het templaatschema voor Nederlandse declaratieve of vraagwoordhoofdzinnen (Dik 1989: 360) globaal geformuleerd worden als in (36):

- (36) P1 Vf S O X Vi

Hierbij is P1 een positie waarin vraagwoorden geplaatst dienen te worden, bij afwezigheid daarvan elementen met de functie van Topic of Focus, en bij afwezigheid daarvan een satelliet of een dummy element (*er of het*). Vf en Vi zijn posities voor respectievelijk finiete en niet-finiete werkwoordsvormen, S en O zijn posities voor Subject en Object, voor zover niet in P1 geplaatst, en X een positie voor argumenten die noch Subject, noch Object zijn en voor satellieten, opnieuw voor zover niet in P1 geplaatst.

Expressieregels die de prosodische contour van een uitdrukking beregelen hebben nog maar recent aandacht gekregen binnen FG. In Dik (1989: hoofdstuk 18) wordt de structuur van deze component uiteengezet en een voorstel gedaan voor het genereren van prosodische contouren. De interactie tussen de verschillende elementen in de onderliggende structuur bij de vormgeving van het uiteindelijke prosodische contour van een uiting is te complex om een korte illustratie in de context van dit artikel mogelijk te maken.

13 Recente ontwikkelingen

In het bovenstaande is FG in globale termen gekarakteriseerd. Op verschillende onderdelen is de theorie nader uitgewerkt. Bijzondere aandacht wordt daarbij gegeven aan de structuur van het lexicon, de nadere uitwerking van de gelaagdheidshypothese, de formulering van expressieregels, computationele en taaltypologische toepassingen en aan de representatie van grotere eenheden dan de individuele uiting binnen FG. Een indruk van deze verschillende ontwikkelingen kan worden verkregen uit Fortescue et al. (1992), Engberg-Pedersen et al. (1994), Devriendt et al. (1995) en Butler et al. (1997).

Verantwoording

Ik dank Dik Bakker en Casper de Groot voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Noten

1. Dit artikel is een nadere uitwerking van Hengeveld (1992: hoofdstuk 1).
2. Adverbia vormen de vierde klasse van predicaten in het FG-lexicon. Zij nemen als argument de laag in de hiërarchische structuur waarop zij opereren. Adverbia kunnen op deze wijze worden gesubclassificeerd al naar gelang de laag die zij modificeren. Zie Hengeveld (1992, te verschijnen) voor een nadere uitwerking.

Bibliografie

- Butler, C.S., J.H. Connolly, R.A. Gatward & R.M. Vismans (eds.) (1997), *Discourse and pragmatics in functional grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Devriendt, B., L. Goossens, J. van der Auwera et al. (eds.) (1995), *Complex structures: a functionalist perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dik, S.C. (1989), *The theory of functional grammar. Part I: The structure of the clause*. Dordrecht: Foris.
- Dik, S.C. (te verschijnen), *The theory of Functional Grammar. Part II: Complex constructions*. (Edited by K. Hengeveld.) Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dik, S.C. & K. Hengeveld (1991), The hierarchical structure of the clause and the typology of perception verb complements. *Linguistics* 29(2), 231-259.

- Engberg-Pedersen, E., L.F. Jakobsen & L.S. Rasmussen (eds.) (1994), *Function and expression in functional grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Fortescue, M., P. Harder & L. Kristoffersen (eds.) (1992), *Layered structure and reference in a functional perspective*. Amsterdam: Benjamins.
- Halliday, M.A.K. (1970), Functional diversity in language, as seen from a consideration of modality and mood in English, *Foundations of Language* 6, 322-361.
- Hengeveld, K. (1989), Layers and operators in Functional Grammar. *Journal of Linguistics* 25(1), 127-157.
- Hengeveld, K. (1992), *Non-verbal predication: theory, typology, diachrony*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hengeveld, K. (te verschijnen), Adverbs in Functional Grammar.
- Lyons, J. (1977), *Semantics*. 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siewierska, A. (1991), *Functional Grammar*. London: Routledge.